

◆◆◆ ISTVÁNYFI MIKLÓS

Minek köszönhető az esztergomi bazilika festői elhelyezése a Várhegyen?

A Kühnel-féle III. koncepció oka

1. A TÉZIS ÉS AZ ANTITÉZIS

Az idei évben ünnepeljük az esztergomi bazilika alapkövetételének 200. évfordulóját. A jubileum alkalmából végzett levéltári kutatások újabb információkkal gazdagították eddigi ismereteinket, és részben módosították is azokat. Így a figyelem középpontjába került egy dokumentum, amely megemlékezett a székesegyház építési koncepciójának későbbi megváltozásáról. Az alapkövetétel (1822. április 23.) és az alapozás elkészítése (1822. június – 1825. május) között ugyanis tervmódosítás következett be, ezért a már ünnepélyesen elhelyezett fundamentumkő fölé utóbb más épületelem került. A Ferenczy Károly jószágigazgató részéről a Prímási Levéltárban elhelyezett bazilika-alaprajz¹ rögzíti ennek a primarius lapinak a helyét, amelyet eredetileg a szentélyalapba építettek be, az általa a rajzhoz csatolt kísérőlevél² pedig a tervmódosításnak az okáról is említést tesz. Viszont az eddigi kutatási eredmények más okot láttak a mai állapotokat megeremlítő, a Várhegy nyugati peremén történő bazilika-elhelyezés mögött. Ezt az elképzelést egyébként Kühnel Pál építész III. koncepciójaként ismerjük, mert ő a főtemplomot korábban a vár fennsíkjának középső és keleti részére, nyugat felől nézve a primási palota mögé tervezte az I. és a II. koncepció keretében. Jelen írásunkban további levéltári források alapján azt vizsgáljuk meg, hogy a tudományos közvélekedés vagy az újabban előkerült dokumentum közül melyik lehet a helytálló a tervmódosítás okát illetően. A kérdés tehát az: végül eredményben minek köszönhető a bazilika festői elhelyezése a Várhegyen?

---

¹ Prímási Levéltár (a továbbiakban: PL), Tervrajzgyűjtemény (a továbbiakban: TGy) 2954.

² PL, Világi Levéltár (a továbbiakban: VL), Bazilika Építési Hivatal (a továbbiakban: BÉH), 19. doboz, nr. 37.

2. A FŐSZÉKESEGYHÁZ KIBONTAKOZÓ LÁTVÁNYA

Az esztergomi főszékesegyház impozáns megjelenése távolról különösen festői, roppant mérete jól érvényesül az alatta húzódó Várhegy tömegével összhangban. Zádor Anna építészettörténész szavai szerint az épület „mint építészeti alkotás kimagasló távlati hatással rendelkezik. Bármely oldal felől közelít is az érkező, méltóságteljes körvonalai mindenfelől ellenállhatatlan szépséggel bontakoznak ki, s nemcsak a tájnak, hanem Esztergomnak is kiemelkedő súlypontja.”³ Babits Mihály ugyancsak lelkesen ír „1938 Szent Istvánján” a főtemplom által keltett korábbi élményéről: „Messziről uralkodott az egész tájékon, szinte nyomta a hegyet és a várost.”⁴ Ám a bazilikának a környező tájjal alkotott egyensúlya a vár látképein (akár a bejárati oszlopcsarnok, akár a Duna felől szemlélve) csak az utóbbi évtizedekre alakult ki a maga teljességében, ami az építészeti alkotások városképi, illetve távlati megjelenése iránti fogékonyság erősödésével⁵ hozható összefüggésbe. Érdeemes mindenekelőtt röviden áttekinteni ennek az átalakulásnak a fő állomásait, mert ennek ismeretében értékelhetjük igazán a két fő homlokzat és tájképi kerete, az épület és a Várhegy látványának harmóniáját.

2.1. A keleti homlokzat

Keleten a katedrális főhomlokzata előtt széles és hosszú felvezető út, rámpa biztosítja a rálátást. Ennek területét cserjék és fák borították a 19. század végétől⁶ (1. kép) még az 1930-as években is a korabeli felvételek⁷ és művészi ábrázolások⁸ szerint. A fák és cserjék idetelepítésének alapja akár az a látványrajz is lehetett volna, amelyen a felhajtó felületét kisebb fák (vagy bokrok) díszítik.⁹ A főszékesegyházat tervező Kühnel Pálnak azonban nem voltak

³ ZÁDOR Anna, *Az esztergomi főszékesegyház* (Budapest, Corvina, 1970³) 30.

⁴ BABITS Mihály, *Szent István városa*, in *Pesti Napló* (1938. szept. 4.) 31.

⁵ ZÁDOR 30.

⁶ GYÖRFFY Lajos, *Az esztergomi bazilika története és leírása* (Esztergom, Buzárovits, 1886) 18.

⁷ LEPOLD Antal – HOMOR Imre, *Esztergomi kalauz* (Esztergom, Buzárovits, 1931) 47.

⁸ Magasi Németh Gábor festménye: *Magasi Németh Gábor festőművész (1883–1953). Emlékiállítás a Keresztény Múzeumban, 2006 április 30. – október 1., Esztergom* (szerk. Kontsek Ildikó; Esztergom, Keresztény Múzeum, 2006) 44; illetve Jaschik Álmos tollrajza (Keresztény Múzeum, Gy/11.), közli: *Bazilika 1956–2006. Kiállítás az esztergomi főszékesegyház felszentelésének 150. évfordulója alkalmából* (szerk. Kontsek Ildikó; Esztergom, Keresztény Múzeum, 2007) kat. V. 1.

⁹ Reiffenstein et Röttsch: *Iconographia basilicae Strigoniensis ut erit*, közli a közelmúltban: HORVÁTH Alice, *Az esztergomi bazilika helye a 19. századi európai építészetben*, in *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis III* (szerk. Beke Margit; Budapest, Szent István Társulat, 2006) 21–36, 16. kép, de hibás névírással. (Ugyanakkor Horváth Alice írásában tévesen hivatkozik a kép forrásaként feltüntetett kiadványra, mert a *Memoria Basilicae Strigoniensis Anno 1856. die Augusti 31. consecratae* kötetben ez a könyv nem szerepel.)

tervei ennek a területnek a beültetésére, és ez a madártávlati kép mindenképp ideális ábrázolásnak tűnik a fantáziaelemek látványos felvonultatásával.¹⁰ A népszerű ideálkép¹¹ így nem tekinthető mérvadónak a többi terv sorában.

A II. világháború után, az 1950-es években¹² eleinte még továbbra is alacsony cserjét találunk a rámpán, de az 1960–70-es évekre¹³ már a füvesítés

1. kép. A BAZILIKA FŐHOMLOKZATA GYÖRFFY LAJOS KÖNYVÉBEN 1886 KÖRÜL

¹⁰ Annál inkább, mert a litográfia már a Hild József által megformált bazilikát mutatja, az ő idejében viszont kezdettől fogva biztossá vált a primási palota építésének megghiúsulása a Várhegyen. A rezidencia nyugati szárnyainak rövid, a keletieknek pedig különös, pavilonos kialakítása tehát itt a tervezettől ugyancsak elrugaszkodott részletnek tekinthető, s kétségek merülnek fel a szigorú rendben ültetett növénytakaróval kapcsolatban is a felhajtó területén.

¹¹ Korábban (pontos megnevezés nélkül) közölve: LEPOLD – HOMOR, a 8. és 9. oldal közötti képtáblán. Utóbb pedig az esztergomi helytörténeti tankönyvben: *Szent István városa. Esztergom története* (szerk. Meggyes Miklósné; Esztergom, Esztergom Város Önkormányzata, 2006²) 75 – bár a képalírás („Az egyházi központ kialakításának végleges terve”) e helyütt nélküli a valós alapot a fentiek alapján.

¹² Lásd pl.: DERCSÉNYI Dezső – ZOLNAY László, *Esztergom* (Magyar Műemlékek) (Budapest, Képzőművészeti Alap, 1956) 50. kép.

¹³ ZOLNAY László – LETTRICH Edit, *Esztergom* (Panoráma Útikönyvek) (Budapest, Panoráma, 1971³) 8 és 65 – ugyanitt viszont a főhomlokzat fotója (125. o.) korábbi, még az első, 1963-as kiadásból való (155. o.) való, ezért megtévesztő.

válik meghatározóvá. Aminek legfeljebb a belső szélén, az aszfaltút mentén fut előbb a sövény mellett rózsaaágys,¹⁴ később már csak ez utóbbi.¹⁵ Végül a Sötétkapu és az azt övező pincerendszer fölött az utóbbi években kialakított egységes füves zöldfelület (az örökzöldek kivágásával) teremtett kedvező feltételeket a Hild József terveit tükröző klasszicista homlokzati struktúra látványának kibontakoztatásához (2. kép).

2. kép. A FŐSZÉKESEGYHÁZ ÉS ELŐTTE A FELHAJTÓ (2020. szeptember)

A lejtős felhajtó napjainkban, 2022-ben zajlott, utakkal és növényágysokkal történő tagolása viszont megbontotta ezt a szerencsés módon kialakult, kitakarás nélküli, egységes látképet. A főszékesegyház építése idején egyébként kertet a rámpára nem, csupán a Várhegy oldalába és a Kisléva felé eső területre,¹⁶ valamint a kanonokházak mögé¹⁷ terveztek (lásd: 3–4. kép). De ezek mindenképpen az egyházkormányzati épületegyüttes mögé kerül-

---

¹⁴ ZÁDOR I. képtábla.

¹⁵ CSÉFALVAY Pál, *Az esztergomi Bazilika, Kincstár és Vármúzeum* (Budapest, Helikon, 1992) 11.

¹⁶ PL, TGy 96 és 1784.

¹⁷ Már kezdetben, F. A. Hillebrandt korában (PL, TGy 2) és Kühnel Pál idejében is (PL, TGy 74, valamint 92).

tek volna. Így a most folyt „turisztikai célú fejlesztés” nemcsak zavaró a főtemplom építészeti megjelenése szempontjából, mert eltereli a figyelmet a székesegyházról, hanem történelmileg sem indokolható. Bár természetesen dicsérendő a korábbi füves terület gondozásának és színvonalas megújításának nemes szándéka.

Korunk tervezőinek mentségére szolgáljon, hogy kertépítészeti koncepcióterv megalkotása nem volt jellemző az esztergomi főszékesegyház környezetének korábbi kialakítása, rendezése során sem. Prokopp Jánostól csak egyetlen terv maradt fenn a Várhegy délkeleti részéhez (és ennek térségéhez) az utak és zöldfelületek szabályozására a 19. század végéről,¹⁸ és 1934-ben egy átfogóbb tervsorozat is született,¹⁹ talán az 1938-as jubileumi szentévré való készület jegyében. Ám a várban folyó ásatások eredményessége meghiúsította, más pályára kényszerítette ennek kivitelezését.

3. kép. KÜHNEL PÁL MÁSODIK TERVVÁLTOZATÁNAK MAKETTJE
AZ ÉPÜLETEK MÖGÉ TERVEZETT PARKOKKAL ÉS KERTEKKEL
(a Főszékesegyházi Kincstár kiállításán; fotó: Mudrák Attila)

¹⁸ PL, TGy 308. Bár a Várhegy és környéke vízvezeték-rendszerének kiépítéséhez készült, a mérnök egy másik terve bemutatja a korabeli parkosítás állapotát is: PL, TGy 685.

¹⁹ Ennek része a PL, TGy 315. rajz. E tervlapon a zöldfelületet tagoló utak vonala feltűnő hasonlóságot mutat az imént említett, Prokopp János által készített vízvezetékrajzzal (PL, TGy 685), ami valószínűvé teszi ezek több évtizedes fennállását a századfordulón a bazilika mellett.

4. kép. KÜHNEL PÁL III. KONCEPCIÓJÁNAK HELYSZÍNRAJZA (PL, TGy 74)

2.2. A nyugati homlokzat

A Duna felől ugyancsak páratlan látvány tárul a szemlélő elé a hegyet megkoronázó katedrálissal. Ez szintén változott az eltelt évtizedek alatt csakúgy, mint a főtemplom keleti főhomlokzata esetében. A bazilika és a nyugati hegyoldal közti keskeny sáv fákkal való beültetését láthatjuk ugyanis az 1890-es évek elején a Mária Valéria híd építése, majd az egyik elemének 1919-ben történt felrobbantása utáni fényképfelvételeken,²⁰ de még az 1920-as években is a korabeli ábrázolásokon.²¹ A fák kivágása itt a ritkuló állomány²² miatt ugyancsak az 1960-as évek folyamán történhetett meg.²³

²⁰ Vagy a primáskert üvegházának fotóján: BORSODI Zsófia, *Az esztergomi primáskert története, in A primási palota története* (Strigonium Antiquum VII) (szerk. Hegedűs András; Pannonhalma, Magtár Művészeti Alapítvány, 2008) 57–63, 25. kép.

²¹ *Magasi Németh Gábor...* 39.

²² ZOLNAY – LETTRICH (1963) 79, bár ugyanez a felvétel szerepel még a pár évvel későbbi, második kiadásban is: ZOLNAY – LETTRICH (1971) 58.

²³ ZÁDOR, 4. képtábla, ahol ezek már nem láthatók. Így az itt szereplő kép is az előző évtized állapotát mutatja: ZOLNAY – LETTRICH (1971) 212.

3. A FŐTEMLOM ELHELYEZÉSÉNEK PROBLÉMÁJA

3.1. A korábbi tervek

A bazilika elhelyezésének folyó felőli, látványos érvényesülését már a korábbi barokk, 18. századi elképzelés esetében is megtaláljuk,²⁴ bár a főtemplom ekkor még a vár fennsíkjának keleti felén, a középkori székesegyház helyén állt volna, amelyhez a rezidencia két épületszárnya (kis teret alkotva) nyugat felől visszakanyarodik. Először a korábbi templom alapjain való építkezés szokását folytatta Rudnay Sándor érsek Esztergomba való visszatérése után építész, Kühnel Pál is: a már hatalmas kiterjedésű katedrális a fennsík középső részén és keleti peremén, de már a primási székalota mögött, a Duna felől nézve annak takarásában képzelte el. A főtemplomnak így a felhajtó felé nézett volna a reprezentatív keleti, az egyedi fő homlokzata. Ez az elgondolás tükröződött a kezdeti első,²⁵ majd a keleti részén szerényebb, de összességében megvalósíthatónak tűnő második tervváltozat²⁶ esetében is.

3.2. Kühnel III. koncepciójának oka (Prokopp Gyula kutatásai alapján: a tézis)

Azzal a kérdéssel, hogy ezt követően a primási építész számára mi indokolta az újabb tervsorozat készítésének szükségességét, először Prokopp Gyula Kühnel Pálról szóló kismonográfiájában találkozunk.²⁷ (Előtte sem Edvi Illés Gyula,²⁸ sem Balogh Jolán²⁹ nem különböztette meg ezt az építési szakaszt.) Az egykori primási levéltáros kutatásai során feltárta, hogy a talajvizsgálatok eredményeként (de már az alapkő letétele után) fény derült arra, hogy a kupolapillér keleti alapjainak rendkívül mélyre kellett volna kerülniük a talaj alatti szikla elérése érdekében. Ez a nehézség ösztönözte a tervezőt az épület tervkoncepciójának átgondolására annak minél kisebb mértékű átalakítása mellett. Ezért született meg (Prokopp Gyula kutatási eredményei sze-

²⁴ PL, TGy 2.

²⁵ PROKOPP Gyula, *Kühnel Pál építész (1765–1824)*, in *Művészettörténeti Értesítő* (1972) 1/30–40, itt: 39; HORVÁTH 22; PATTANTYÚS-ÁBRAHÁM Ádám, *Műszaki újdonságok és érdekességek az esztergomi bazilika építkezésénél*, in *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis III* 37–50, itt: 38; ISTVÁNFFY Miklós, *Koncepciók és koncepcióváltások. Az új esztergomi székesegyház és egyház-kormányzati központ építése Barkóczy és Rudnay hercegprimások idején*, in *Visszatérés a Magyar Sionra* (Strigonium Antiquum XI) (szerk. Hegedűs András; Esztergom, Primási Levéltár, 2022) 166–255, itt: 225–228.

²⁶ PROKOPP, *Kühnel*... 39; HORVÁTH 22; PATTANTYÚS 39; ISTVÁNFFY 232–234.

²⁷ PROKOPP, *Kühnel*... 38.

²⁸ EDVI ILLÉS Gyula, *Az esztergomi főszékesegyház (1822–1869)* (Budapest, Franklin, 1929) 12–13.

²⁹ BALOGH Jolán, *Az esztergomi Bakócz kápolna* (Budapest, Képzőművészeti Alap, 1955) 19.

rint) Kühnel Pál III. koncepciója, mely a főtemplomnak a várfensík nyugati peremére tolásával – egyszersmind a primási palota itteni fő szárnyának kettéhúzásával és a bazilikának az északi és déli rezidenciarészek közé ékelésével – megalkotta a máig megmaradt épületelrendezést (4. kép). (Mely épületegyüttesnek azonban a rezidenciaszárnyai már később sem épültek meg.) Az esztergomi főtemplomot érintő építési folyamatok áttekintésénél ezt az elgondolást vették át a kutatók később megjelent írásaikban is.³⁰ Prokopp Gyula a leleményes megoldást Kühnel unokaöccse és segédje, az esztergomi bazilika munkálatainál építésvezetőként tevékenykedő Packh János személyéhez kötötte.³¹ Ezzel a logikusnak tűnő és a főszékesegyház építéstörténetében elfogadottá vált magyarázattal kapcsolatban viszont egy nehézséggel kell szembesülnünk: a bőséges jegyzetapparátussal dolgozó levéltáros tanulmányában erre az adatra vonatkozóan nem közölt hivatkozást.

3.3. Ferenczy Károly levele (az antitézis)

A bevezetőnkben említett irat ezzel szemben kétséget kizáróan hiteles, és kortárs visszaemlékezésnek tekinthető.³² Ebben a dokumentumban Ferenczy uradalmi jószágigazgató (prefectus bonorum) azt rögzíti, hogy Kopácsy József hercegprimás levéltárának adja a Rudnay érsek által lefektetett bazilika-alapkö elhelyezkedésének rajzát. Az alaprajz³³ eddig sem volt ismeretlen a bazilika építéstörténetével foglalkozó kutatók előtt.³⁴ A tervlapot kísérő levél azonban korábban nem került a figyelem középpontjába. A jószágigazgató, mint említettük, ebben leírja a tervváltoztatás okát is. Eszerint 1823-ban (!) a főszékesegyház alapozási munkáinak folytatásakor (!) a keleti oldalra tervezett tornyok alapjai a hegy oldalában (Turrium fundamenta in latus montis) a templom épületétől észak- és délkeletre tervezett szemináriumépületek közé estek volna. Ez a területi egybeesés készítette Kühnelt arra, hogy a bazilika épületét 16 öllel eltolja a Duna felé.³⁵

³⁰ HORVÁTH 23; PATTANTYÚS 40–41; ISTVÁNFY 235–236.

³¹ PROKOPP Gyula, *Packh János (1796–1839)*, in *Művészettörténeti Értesítő* (1974) 1/5–27, itt: 7 – ezt azután átveszi: HORVÁTH 23; PATTANTYÚS 40; ISTVÁNFY 235.

³² PL, VL, BÉH, 19. doboz, nr. 37.

³³ PL, TGy 2954.

³⁴ PROKOPP, *Packh...*, a 23. jegyzet tanúsága szerint, bár itt is forráshivatkozás nélkül, illetve ISTVÁNFY 390. jegyzet.

³⁵ „Dum anno 1823. sub piae memoriae Celsitudinis Vestrae Prodecessore Structurae Fundamentorum Basilicae, in S Monte Strigoniensi ea in parte, qua Turres eigenda fuissent, continuerentur, solum attunc (!- attunc) advertit Architectus Khünell, cui Structura concredita fecit, quod Turrium Fundamenta in latus montis, eamque fere reciderent profunditatem, in qua ipsa Seminariorum conspiciuntur, visum itaque fuit hoc ex incidenti totam Basilicae structuram Danubium versus, integris 16 orgiis retrudere; [...].”

Ferenczy jószágigazgató Kopácsy érseknek címzett kísérelőlevelét 1841. április 30-án írta. Közel húsz évre visszatekintő adatai azonban, bár forrásértékűek, mégis pontatlanok. A Bazilika Építési Hivatal napi szintű jelentéseiből és összefoglaló jellegű kimutatásaiból tudjuk, hogy az alapok ásása nem 1823-ban, hanem már 1822. június 1-én elkezdődött.³⁶ Ennél nagyobb gond, hogy nehézkes latin nyelvhasználata miatt a levél tartalma is nehezen érthető, ellentmondásos. A benne emlegetett területi egybeesés (incidens) például nem adódhat a tornyok alapjainak rossz elhelyezkedéséből, mert valójában az előcsarnok oszlopsora és lépcsője esik a két tervezett szemináriumépület (illetve a közöttük lévő tér) felé.³⁷ Tulajdonképpen maga az egybeesés (vélt) helye sem határozható meg biztosan, de azért, hogy a bazilika nyugati irányba való eltolásának kényszerét gyakorlatilag egy tervezési figyelmetlenséggel indokolta, a jószágigazgató súlyos vádat fogalmazott meg Kühnel Pál építésszel szemben. Minthogy a kivitelezési terv hosszas tervezési folyamat és engedélyezési eljárás eredménye, és így a Ferenczy által emlegetett hibának már a korábbi terveken (legalább a II. koncepció részeként készült helyszínrajzokon)³⁸ előzetesen fel kellett volna tűnnie: vádaskodása kétségtelenül alaptalan. A jószágigazgató okfejtése tehát a tervek módosítására részleteiben és egészében is kérdésessé teszi a visszaemlékezés szavahihetőségét, bár a benne foglalt 16 ölnyi távolság megfelelni látszik³⁹ a valóságnak. Így beszámolója inkább tűnik személyes elképzelésnek, mint kompetens korhű adatközlésnek a bazilika építését illetően.

Szórványosan előforduló életrajzi adatai alapján szintén arra következtethetünk, hogy csak közvetett úton értesülhetett a tervváltoztatás okáról. 1822-ben (vagy 1823-ban) ugyanis Ferenczy Károly még nem volt alkalmazásban az érsekség tiszti állományában.⁴⁰ Neve először 1839-ben bukkan fel az iratokban inspector minőségben.⁴¹ 1840 februárjában így vizsgálta a tiszti díjak táblázatát⁴² „a Primássági Javak Igazgató Felügyelője” titulus birtokában, és lehetett

³⁶ PL, VL, BÉH, 4. doboz, 13. kötet: Planirung, (paginálatlan lapokon) Laut Plan Litera F: Fundirung der Kirche – lásd ehhez a szemléletes templom-alaprajzot: PL, TGy 1797/a.

³⁷ A főtemplom tornyai a két szeminárium épületeivel nem is érintkeztek egyik koncepció esetében sem, határos a tornyokkal csupán az érseki palota két keleti szárnya volt az első tervsorozat rajzain (PL, TGy 95, 97). De ennek módosítása sem a bazilika eltolását, hanem a rezidencia szárnyainak átcsoportosítását vonta maga után a II. tervciklus során.

³⁸ Pl.: PL, TGy 96, illetve 1784.

³⁹ Hozzávetőleges mérések szerint, a PL, TGy 96. sz. helyszínrajz alapján.

⁴⁰ A Tiszti törzskönyv (PL, Acta Protocollaria, Protocullum 382) is csak a kilépéséről emlékezik meg a kötethez csatolt egyik jegyzékében (Esztergomi Érsekség Összes uradalmaiban 1830. év kezdetétől létező tiszti viselő urak majd egy majd más helyekre lett váltózkodásaikról, 17. o.) azzal, hogy a „Fö[ll]üg[y]elői hivataláról önként lemondott 1845. október 12-én.”

⁴¹ PL, VL, Számvevősegi Levéltár, Gazdasági számadások 1707/1. csomó (176. doboz), no. 742 melléklete; 1713. csomó (184. doboz): Előterjesztés, illetve Kimutatás.

⁴² PL, VL, Számvevősegi Levéltár, Gazdasági számadások 1719. csomó (188. doboz), no. 321.

az egyik hitelesítő aláírója a március 21-én zajlott hivatali ellenőrzésnek (bár itt tisztség nem szerepelt a neve mellett).⁴³ Kinevezési okirata⁴⁴ március végi keltezésű, ezért 1840 áprilisától már praefectusként szignálta a számlákat.⁴⁵

3.4. A koncepcióváltás ténye

Az, hogy itt jelentős tervmódosulás, azaz koncepcióváltás történt, nem csupán a 20. századi építészettörténeti kutatás berkeiben merült fel, erre már a kortársak is így emlékeztek. Ezt bizonyítja kétséget kizáróan az a leltár is, amely Kühnel Pál hátrahagyott terveit sorolja fel.⁴⁶ Ebben a két korábbi elképzeléssel (1-te Abtheilung der Kirchen-Pläne, Lit. A. des Architekten Paul Kühnel, illetve 2-te Abtheilung, Lit. B.) szemben harmadik csoportként egyértelműen megkülönböztetik a nyugat felé eltolt főszékesegyházhoz készült terveknek az együttesét (3-te Abtheilung. Original Pläne nach Zurückrückung der Kirche). Az A és B tervcsoport szétválasztása és a jelenkorra megőrződött tervanyagban való elkülönítése a jövő feladata, amit további kutatásoknak kell még alátámasztaniuk. Mindenesetre ebből a munkából e hagyatéki leltár eddig méltatlanul mellőzött felsorolása nem hagyható ki.

3.5. Egy további irat: Kühnel Pál jelentése

Ha ilyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a főszékesegyházról érintő tervváltoztatásnak, akkor ennek a korabeli iratanyagban bizonyára nyoma maradt. A Prímási Levéltár megőrizte Kühnel Pál ez időben készült jelentését is Rudnay érsek Egyházkormányzati Levéltárában, amelyet Bécsből 1822. július 31-i keltezéssel írt a főpap számára.⁴⁷ A dokumentum több más téma tárgyalása között a harmadik oldalon számol be a főszékesegyház építésének szükséges módosításáról. Mint írja, a templom (és nem a kupola) számára alapot szolgáltató (a földben alatta lévő) sziklaszirt vizsgálata során kiderült, hogy a katedrálisnak az előcsarnokig több mint a felénél annyira nagy mélységben (ungeheuer Tief) kellene az alapot megásni, ami arra készítette az építész, hogy ha nem is a terv egészének elvetését, de a templom hátrafelé történő elmozdítását (die Kirche rü[c]kwärts zu dislociren) lássa jónak. Ez ugyan

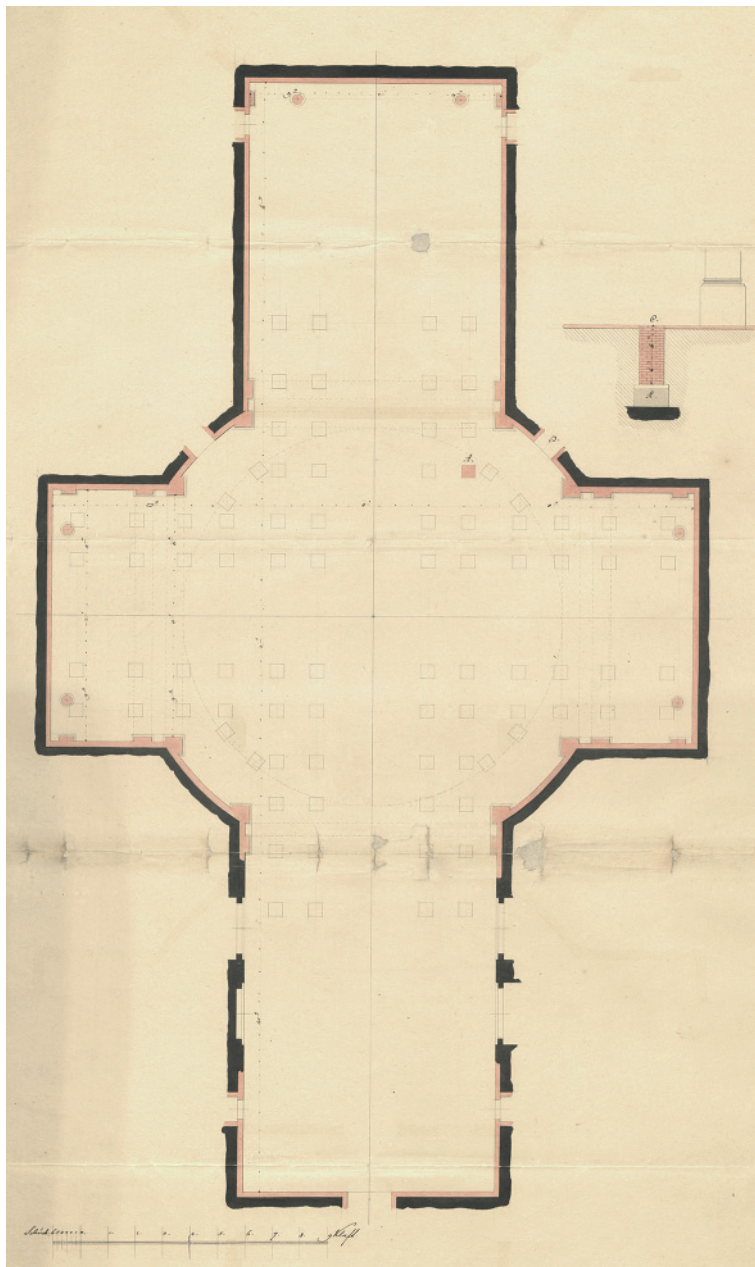
⁴³ PL, VL, Számvevősegi Levéltár, Gazdasági számadások 1748. kötet (198. doboz): Központi pénztár naplókönyve, 1840–1845 (paginátlan lapokon).

⁴⁴ PL, VL, Jogügyigazgatási és Gazdasági Levéltár, Személyi ügyek (Tit. 7), VII. Egyediek (Fasc. 1840–1842), VI. Cím, I. köt. (1840), Tisztek és cselédek kineveztetése, ad 440.

⁴⁵ Pl.: PL, VL, Számvevősegi Levéltár, Gazdasági számadások 1722. csomó, 189. doboz, no. 1330, 1334.

⁴⁶ PL, BÉH, I. doboz, I. kötet: Exhibiten Protocoll, (paginátlan lapokon) Nrus 95.

⁴⁷ PL, Rudnay Sándor, Egyházkormányzati iratok, 32, 194.

5. kép. A BAZILIKA ALAPKÖVÉNEK ELHELYEZKEDÉSE A TEMPLON BELÜL
(ismeretlen építész rajza, é.n.; PL, TGy 2954)

megváltoztatja a székesegyház és a székalota közötti kapcsolatot, valamint a homlokzatokat, de így az alapozást Packh építészegéd akadálytalanul és célirányosan folytathatja. Kühnel Pál az érseket előzetesen megnyugtathatja, mert e változtatást figyelmen kívül hagyva az eddigi épületalapok is megmaradhatnak, másrészt több mint 300 000 forint, sőt még háromévesnyi idővesztés is megtakarítható. Ami így nem veszteségként, hanem nyereség formájában könyvelhető majd el. A prímás építész végül megjegyzi, hogy a november közepére tervezett látogatása során mindezekről részletesen beszámol és terveket készít hozzá.⁴⁸

4. KÖVETKEZTETÉSEK

Ennek a jelentésnek a tartalma lényegében egybevág a Prokopp Gyula által közölt indoklással, még ha a részleteket tekintve adódnak is fontos különbségek. Főként, hogy ebben a jelentésben nem a kupola, hanem az épület alapozásának nehézsége jelenti a kiindulópontot. Továbbá Packh János építészegéd (architect Adjunct) nem mint a javaslat megálmodója, hanem mint kivitelező építőmester kerül szóba. Ezek alapján joggal feltételezhető, hogy Prokopp Gyula ha nem is ezt a Kühnel-féle jelentést, de tartalmában hasonló dokumentumot láthatott, amire alapozta közismert álláspontját. Az öt követő építészettörténeti kutatók sorában ezenkívül Pattantyús-Ábrahám Ádám az, aki összefoglalásában megemlíti a költségmegtakarítás erényét az új koncepcióval kapcsolatban.⁴⁹ Ez alapján ő vélhetőleg szintén olvashatta valamelyik korabeli forrást, erre azonban ő sem hivatkozik.

⁴⁸ „Die Ursache des Hiersein bei mir von Architects Adjuncten Packh, wird derselbe bei seiner Rückreise Euer Fürstlichen Gnaden mündlich gehorsamst berichtet haben, derselbe hat mir in Folge früheren Auftrags das Terrain, die Lage des Felsen, worauf wir unsere Kirche fundiren, auf das genaueste zu untersuchen und zu bestimmen, das Resultat hievon mittelst Bericht übersendet, aus diesen ergab sich, daß über die Hälfte der Kirche bis zum Probilaeum ungeheuer tief fundirt werden müste, dies bewog mich, zwar nicht dem Plan im gantzen zu ändern, sondern die Kirche rückwärts zu dislociren, welches die Verbindung der Residenz mit der Kirche, und die Facade von rückwärts ändert, damit aber der Architects Adjunct Packh in der Fundirung der Kirche ungehindert und zwekmässig fortfahren könen, war es nothwendig daß derselbe zu mir kam, um die nöthige Weisung und Instruction hinzu am sichersten zu erhalten; Vorläufig kan ich Euer Fürstlichen Gnaden versichern, daß ohngeachtet (?) dieser Veränderung alle bisher gemachten Funtirungen als zwekmässig verbleiben, daß aber dadurch eine mehrere Ausgabe von mehr als 300.000 Fl erspart bleiben, und wenigstens ein Zeit Verlust von 3 Jahren beiseitiget wird, in der Vollkommenheit des gantzen nichts verlohren, eher noch gewonnen wird; Ich behalte es mir übrigens bevor, bei meiner künftigen Abreise nach Gran das ist bis ohngefähr mitte 7-ber, bis dahin ich den neuen Plan fertig haben werde, durch Vorlegung desselben Euer Fürstlichen Gnaden meine deutlichere Erklärung gehorsamst zu erstatten.” – Hálásan köszönöm Gálffy Zsuzsanna segítségét, aki a szöveg átírását és fordítását ellenőrizte.

⁴⁹ PATTANTYÚS 40.

Ferenczy Károly jószágigazgató kísérléve tehát tévedésen alapul a III. Kühnel-féle építési koncepció eredete szempontjából. Az általa átadott, levél-tárba helyezett alaprajz azonban kivételes forrásértékkel bír (bár nem ismerjük készítője nevét és készülése idejét), mert pontosan megmutatja az alapkö elhelyezkedését (5. kép). A dokumentum szerint a kő a módosítás következtében a kupola alá került⁵⁰ – erről írt később Prokopp Gyula is –,⁵¹ pontosabban „a sekrestyébe menve a bazilika jobb oldalán egy öl és négy láb távolságra, és a jövőbeli székesegyház szintjétől két öl és egy láb mélyen fekszik.”⁵² Az itt közölt adatok ellenőrzése még a jövő feladata.⁵³ Az mindenesetre világosan látszik, hogy nem egy tervezési hiba, hanem éppen a szakszerű talajtani felmérés eredményét felelősen felhasználó döntés volt az, ami a katedrális áthelyezését eredményezte. Az invenciózus elképzelés mögött akár Packh János szellemiségét is feltételezhetjük. Az esztergomi főszékesegyház a Várhegy nyugati peremére kerülve azután Hild József átformálásával (a palotaépületek nélkül) még karakteresebb eleme lett nemcsak klasszicista építészetünknek, de a város látképének és a környékbeli tájnak is.

⁵⁰ „Lapis itaque Fundamentalis cum principio oceptae [! – acceptae] Structurae ad Cornu Epistolae depositus, taliter infra Cupulam recidit.”

⁵¹ PROKOPP, *Packh...* 23. jegyzet.

⁵² „[...] quod lapis idem fundamentalis e regione ingressus ad sacristiam, in dextra Basilicae parte constituti, ad distantiam unius orgia et 4. pedum, in que profunditate ad futurum Ecclesiae stratum 2. org. et 1. pedis [...] jaceat.” Itt köszönöm meg Fodor Nóra kolléganőm segítségét a szöveg magyar fordításának elkészítésében.

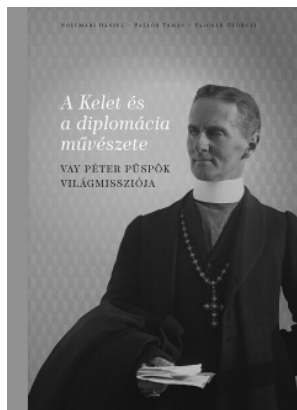
⁵³ A tervlapon például hat láb és hat hüvelyk mélységet tüntetnek fel a levélben leírtakkal szemben.

Solymári Dániel – Pallós Tamás – Fajcsák Györgyi

A KELET ÉS A DIPLOMÁCIA MŰVÉSZETE

Vay Péter püspök világmissziója

Különleges, művészi, színes és fekete-fehér fotókkal gazdagon illusztrált reprezentatív album, amely Vay Péter püspök rendhagyó életútját és munkásságát tárja az olvasó elé. Protestáns arisztokrata világból lett katolikus pap, majd püspök, aki uralkodókkal, egyházi vezetőkkel, politikusokkal,

művészekkel, nagy történelmi családok leszármazottjaival találkozott, tárgyalt; jóformán mindenkit ismert azok közül, akik meghatározták a 19. század végének időszakát. Neki köszönhetjük, hogy miközben szentszéki diplomataként bejárta a világot, hazája érdekeit szem előtt tartva kelet-ázsiai útjai során jó érzékkel vásárolt japán műtárgyakat a Szépművészeti Múzeum számára, s erőfeszítéseinek köszönhetően értékes tárgyi anyaggal gyarapította a magyarországi közgyűjteményt.

316 oldal, keménytablás. Ára: 9800 Ft

Németh László Imre

MAGYAR EMLÉKEK RÓMAI TEMPLOMA

A Santo Stefano Rotondo ábrázolásai

A szerző személyes érdeklődése ezzel a nagy összefüggéssel találkozott össze, amikor a Santo Stefano Rotondo épületének grafikus ábrázolásai felkeltették a figyelmét. Kötetének két bevezető írása a templom, illetve ábrázolásainak történetét tekinti át, majd a metszetek sora következik, típusokba csoportosítva, és ezt követi zárásként a magyar emlékek bemutatása. A fotókkal gazdagon illusztrált kötetben alapos és hasznos áttekintést ad a fontosabb eseményekről, fordulatokról, az építmény mai képét kialakító történelmi viszontagságokról, s a mecénások szerencsés és néha kevésbé szerencsés döntéseiről.

200 oldal, keménytablás. Ára: 6500 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318-6957
szitkonyvek.hu